

Kristina Babić

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Poljička cesta 35
HR - 21000 Split

Prikaz / Review

UDK / UDC: 72.033:726(497.581.1Zadar)
DOI: 10.15291/ars.3183

Grad i obred – novi pristup proučavanju ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne baštine Zadra

The City and Its Rites – A New
Approach to the Research on Early
Christian and Early Medieval Sacral
Heritage of Zadar

Ana Mišković, *Grad i obred: zadarska svetišta i njihova liturgija od 5. do 11. stoljeća*, Biblioteka Zephyrus: monografije Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, Zadar, Sveučilište, 2020., 198 str., ISBN 978-953-331-279-8

SAŽETAK

Monografija *Grad i obred. Zadarska svetišta i njihova liturgija od 5. do 11. stoljeća*, autorice Ane Mišković, prva je monografska publikacija u hrvatskoj znanosti u kojoj se ranokršćanska i ranosrednjovjekovna sakralna baština nekog užeg područja proučava s aspekta liturgije koja se odvijala unutar crkve, ali i izvan nje, na području cijeloga grada.

Ključne riječi: inicijacijska liturgija, postajna liturgija, ranokršćanska sakralna arhitektura, ranosrednjovjekovna sakralna arhitektura, urbane procesije, Zadar

ABSTRACT

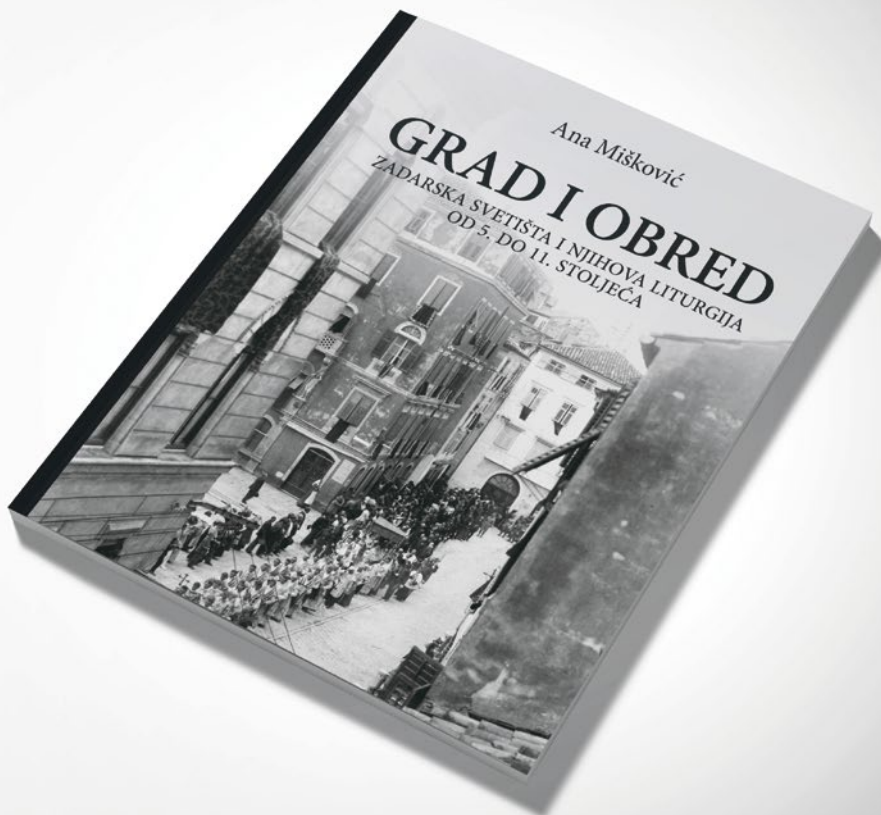
The book *The City and Its Rites: Zadar's Shrines and Their Liturgy from the 5th to 11th Centuries* by Ana Mišković is the first monographic publication in Croatian scholarship in which the early Christian and early medieval sacral heritage of a narrow geographical area has been studied from the aspect of liturgy taking place within the church and also outside, throughout the city.

Keywords: initiation liturgy, station liturgy, early Christian sacral architecture, early medieval sacral architecture, urban processions, Zadar

Stručnoj i ostaloj zainteresiranoj javnosti Ana Mišković (djevojačko Pikunić) predstavila se još 2003. godine kraćim radom o terminu *pastophoria* u povijesnim izvorima, objavljenim u *Diadori* br. 21. Od 2003. do danas, spomenuta je autorica objavila cijeli niz radova u hrvatskim i stranim znanstvenim publikacijama. Dvije su osnove tematske okosnice njezina znanstvenog rada – liturgijske funkcije prostora (prostorija) ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava Zadra i okolice te ranokršćanski crkveni namještaj i arhitektonska plastika.

Recentno objavljena monografska publikacija *Grad i obred. Zadarska svetišta i njihova liturgija od 5. do 11. stoljeća* svojevrsni je rezime prethodnih višegodišnjih autoričinih istraživanja ranokršćanske i ranosrednjovjekovne zadarske sakralne baštine s aspekta liturgijske uvjetovanosti arhitektonskih oblića.

Spomenuta publikacija posljednja je od šest objavljenih monografskih izdanja u okviru *Biblioteke Zephyrus* Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, izdana pod uredničkom palicom Ivana Josipovića i budnim okom dvaju eminentnih recenzentata – Pavuše Vežića i Jakova Vučića. Knjiga sadrži 199 stranica bogato opremljenih sa stotinjak slikovnih priloga visoke kvalitete (recentne fotografije, kao i one pohranjene u fototekama Arheološkog muzeja u Zadru i Splitu, Konzervatorskog odjela u Zadru, Zadarske nadbiskupije i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu; arhitektonska dokumentacija i grafičke rekonstrukcije i aksonometrije predmetnih sakralnih objekata) koji su nezaobilazan i veoma važan dio njezina sadržaja, neophodan u procesu recepcije.

Uz predgovor i zaključak, izneseni sadržaji organizirani su u trima poglavljima. U uvodnom dijelu knjige, u poglavlju *Kasnoantički Zadar* autorica donosi povijesni i urbanistički kontekst u kojem se rađa Crkva *Iadera*. Navedeno poglavlje sadrži i koncizan pregled prethodnih istraživanja episkopalnog kompleksa i ranokršćanskih crkava zadarskoga gradskog područja, kao i osnovne informacije iz crkvene povijesti kasnoantičkog Zadra, što je neophodno ishodište (predznanje) za razumijevanje sljedećih poglavlja.

Slijedi opsežno poglavlje naslovljeno *Arhitektura u službi liturgije* u kojem autorica, polazeći od rezultata novijih arheoloških i konzervatorskih istraživanja episkopalnog kompleksa, ali i ostalih ranokršćanskih crkava *inter urbem*, a u nedostatku pisanih izvora koji bi rasvijetlili liturgijske navade svetišta na tlu istočne obale Jadrana, vješto pronalazi analogije u velikim crkvenim centrima zapada i istoka – Rimu, Milanu, Solunu i Konstantinopolu – raspravlja o mogućim inačicama slavljenja liturgije u kasnoantičkom Zadru i okolici. U ovom nimalo laganom poslu, poseže za onodobnim izvorima relevantnim za navedena zapadna i istočna crkvena središta, kao i za velikim brojem stranih naslova koji se bave ovom problematikom. Kako su procesije *najstariji oblik vjerskog izražavanja* – kako autorica ističe citirajući misao J. Baldovina – velika je pozornost posvećena proučavanju upravo ovog oblika religioznosti u kasnoantičkom Zadru, bilo da je riječ o procesijama koje su realizirane na gradskim ulicama, bilo o onima unutar sakralnog sklopa (svećani ulazak u crkvu). Raspravljajući o postajnoj liturgiji na području samoga grada, autorica uviđa zakonitosti u odabiru lokacija za gradnju ranokršćanskih crkava odabranih titulara s obzirom na mjesecu u kojima se slave njihovi blagdani, te zaključuje da postajna liturgija, uzimajući u obzir liturgijski kalendar, na jedan način „diktira“ ubikaciju svetišta. S druge strane, ubikacijom *diaconicon*a zadarskog episkopalnog kompleksa, autorica rekonstruira putanju svećane procesije ulaska u crkvu po modelu rimskog obreda. Posljednja potpoglavljia ovog poglavlja, problematiziraju inicijacijsku liturgiju u zadarskom episkopalnom kompleksu. Polazeći od sačuvanih prostorija aneksa uz južni brod katedrale, autorica raspravlja o njihovim funkcijama, a potom predlaže itinerar kretanja katekumena tijekom svečanog obreda dodjeljivanja sakramenata krštenja i potvrde.

Arhitektura u službi liturgije na zadarskom području u ranom srednjem vijeku naslov je trećeg poglavlja knjige Ane Mišković. Nakon kraćeg uvodnog dijela u kojem donosi osnovne informacije za razumijevanje političkog i crkveno-povijesnog konteksta u kojem se razvijala liturgija te su u skladu s njezinim zahtjevima građene nove i adaptirane postojeće ranokršćanske crkve, autorica upućuje na kontinuitet ranokršćanskih urbanih procesija, kao i zakonitosti ubikacije novosagrađenih ranosrednjovjekovnih svetišta s obzirom na liturgijski kalendar. U spomenutom poglavlju u fokusu autoričina interesa našla se rotonda Sv. Trojstva (Sv. Donat) te iznalaženje liturgijskih razložnosti promjene dispozicije prostorija sakristijske funkcije u katedrali Sv. Petra i Pavla.

Pomnom analizom arhitektonskih ostataka zadarske ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture i pripadajućih im liturgijskih instalacija, kao i predložene rekonstrukcije obreda unutar njih, autorica zaključuje da je od 5. do 11. stoljeća u Zadru bio dominantno zastupljen rimski obred uz jasno uočljive primjese bizantskog obreda. Autorica sugestivno upućuje na to da je obred taj koji je višekratno ujedinjavao cijelo područje Grada i njegove žitelje u jednom događaju, a Grad je taj koji je stalno nudio svoj raster za njegovu izvedbu.

Istaknuto mjesto koje ova knjiga neosporno zauzima u hrvatskoj znanosti proizlazi iz novog, do sada prilično zanemarenog – a neobično važnog – aspekta proučavanja ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne baštine. Prethodna istraživanja uglavnom su bila usredotočena na morfološke karakteristike spomenute sakralne

baštine. Razmatrajući liturgiju kao ishodište oblikovanja arhitekture, Ana Mišković je nastavila težak posao koji su sramežljivo započeli E. Dyggve, D. Rendić-Miočević, A. Crnčević – koji su raspravljali o inicijacijskoj liturgiji u salonitanskom episkopalnom kompleksu – te J. Jeličić-Radonić i M. Jurković, koji su isto prakticirali na srednjodalmatinskim i kvarnerskim primjerima. Iako su navedeni autori promatrali sakralnu arhitekturu na veoma sličan način, to su radili uglavnom usputno, dok je predstavljena monografija to prezentirala temeljito i sustavno, postajući tako dragocjena rijetkost koja će, nadamo se, potaknuti slična istraživanja ne samo ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne baštine već i one kasnije, i na ostalim geografskim područjima.

Ishodišna misao autoričina promišljanja da liturgijske potrebe uvjetuju arhitektonski oblik, kao i metodologija rekonstruiranja obreda u konkretnoj crkvi, a posebno izvan nje, na području cijeloga grada, svakako upućuju na neupitan znanstveni doprinos ove knjige koja je po naravi prva i, za sada, jedina takva monografija u hrvatskoj povijesti umjetnosti i arheologiji.